

Ярослав ЯНОВСЬКИЙ

**ВИТОКИ Й ПРИЧИНИ КОНФЛІКТУ АТТИЛИ З
РАВЕНСЬКИМ ДВОРОМ У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ 40-х рр. V ст. (II)**

У статті автор, на основі широкого кола пізньоантичних і ранньосередньовічних писемних джерел, розглядає витoki та аналізує комплекс причин, які протягом другої половини 40-х рр. V ст. призвели до латентного гуно-римського протистояння, а надалі – до війни гунського союзу племен із Західною Римською імперією. Крім того, у статті послідовно висвітлюються й характеризуються такі тогочасні історичні реалії, як прихід Батога Божого до влади, створення ним „степової імперії”, військово-політичні контакти гунів з римлянами, зміна у ставленні імператора Валентиніана III до гунів в бік ескалації, а також політика Аттіли щодо Равенського двору на 450 рік.

Ключові слова: гунни, гунська імперія, Аттіла, Західна Римська імперія, Аецій, імператор Валентиніан III, гуно-римське протистояння.

Ярослав ЯНОВСКИЙ

**ИСТОКИ И ПРИЧИНЫ КОНФЛИКТА АТТИЛЫ С
РАВЕННСКИМ ДВОРОМ ВО ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЕ 40-х гг. V в. (II)**

В статье автор, на основе широкого круга позднеантичных и раннесредневековых письменных источников, рассматривает истоки и анализирует комплекс причин, которые на протяжении второй половины 40-х гг. V в. привели к латентному гуно-римскому противостоянию, а в дальнейшем – к войне гуннского союза племен с Западной Римской империей. Кроме того, в статье последовательно освещаются и характеризуются такие исторические реалии того времени, как приход Бича Божьего к власти, создание им „степной империи”, военно-политические контакты гуннов с римлянами, смена в отношении императора Валентиниана III к гуннам в сторону постепенной эскалации, а также политика Аттілы относительно Равеннского двора на 450 год.

Ключевые слова: гунны, гуннская империя, Аттіла, Западная Римская империя, Аеций, император Валентиниан III, гунно-римское противостояние.

Yaroslav YANOVSKYI

**ORIGINS AND CAUSES OF CONFLICT OF ATTILA
WITH RAVENSKY COURT IN THE SECOND HALF OF
40-IES IN THE 5-th CENTURY (II)**

The article, based on wide range of late and early medieval written sources, studies and analyzes the origins of complex reasons that during the second half of the 40's in the 5th century resulted in a latent Hun -Roman hostility, and later – in the war of Hun tribal alliance with the Western Roman Empire. Furthermore, the article highlights and characterizes such the then historical realities as coming of God's Scourge to the power, establishing the „Steppe Empire”, military-political contacts of Huns with the Romans, the change in attitude of Emperor Valentinian III to the Huns towards the escalation, as well as Attila's policy on Ravensky court for 450 years.

Keywords: *Huns, Hun Empire, Attila, the Western Roman Empire, Aetius, Emperor Valentinian III, Hun-Roman hostility.*

Завершуючи висвітлення проблематики, розпочатої у попередній публікації*, необхідно також зупинитись на аналізі постаті „володаря Заходу”. Особистість імператора Флавія Плацида Валентиніана III (425-455) в історичній оцінці є достатньо суперечливою й неоднозначною, особливо – у вимірі політичних вчинків і уподобань, дипломатії, державної діяльності тощо. Сучасники у більшості випадків характеризують його як людину слабохарактерну, бездіяльну, підступну, при цьому не вдаючись у подробиці приватного життя правителя Західної Римської імперії. Про персону Валентиніана III і його майже двадцятирічне врядування (після скасування регентства Галли Плацидії) повідомляють Кассіодор [2, Col.1232-1233], Ісидор Севільський [8, р. 27], Сальвіан [15, V, 8.35-36], Проспер Тірон [14, Chron. II, 449.11], Гідацій Лемік [6, An. 447, 2; An. 450.4-5] та Євагрій Схоластик [4, III, 43], згадує Павло Диякон [10, XII, 9-10].

* Яновський Я.М. Витоки й причини конфлікту Аттіли з Равенським двором у другій половині 40-х рр. V ст. (I) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці-Вижниця: Черемош, 2016. – Т. 2 (42). – С. 55-82.

Джерела загалом зберегли мало прямих свідчень, які дозволяють реконструювати основні події його біографії, оскільки цей західноримський монарх завжди залишався в тіні своєї матері й „останнього римлянина” Аеція. Валентиніан III народився 2 липня 419 р. у Равенні. Для батьків – першого консула і майбутнього імператора Констанція III й Елії Галли Плацидії (Мал. 1), доньки Феодосія I Великого (379-395), він став другою дитиною в родині. Тогочасний імператор Заходу Гонорій (395-423) залишався бездітним, і за даних обставин мав не дуже приязні стосунки зі своєю зведеною сестрою, амбітною Плацидією, хоча 417 р. власноруч організував її шлюб з цим талановитим, перспективним полководцем. Означену подію описують Прокопій Кесарійський [13, I (III), 11.9], Павло Орозій [11, VII, 33.10] і Олімпіодор Фіванський. Останній, наприклад, констатує: „Коли імператор Гонорій отримав консульство в

Мал. 1. Елія Галла Плацидія (в центрі) зі своїми дітьми – майбутнім імператором Валентиніаном III та Юстою Гратою Гонорією. Зображення на „Брешийському медальйоні”

Мал. 2. Римський барельєф із зображенням імператора Заходу Гонорія

одинадцятий раз, а Констанцій вдруге (417 р.), вони вирішили справу із заміжжям Плацидії. Вона вперто не погоджувалась на шлюб і налаштувала проти Констанція усіх своїх слуг. Тим не менш, у день вступу свого в консульство імператор Гонорій, її брат, силоміць узяв її за руку і вручив Констанцію. Шлюб було відсвятковано найрозкішніше” [9, Фг. 16, р. 58]. Не менш амбітним виявився і Констанцій: 8 лютого 421 р. він оголосив себе Августом – на рівні з Гонорієм (*Мал.2*) [13, I (III), 11.11], але 2 вересня того ж року раптово помер. Галла Плацидія доклала

багато зусиль для примирення з братом і захисту інтересів малолітнього сина; при дворі навіть поширилися чутки, що сестра зблизилась з імператором до „непристойної відстані” [33, с. 78]. Й тоді у ситуацію втрутилось її оточення.

Олімпіодор зі свого боку акцентує: „Прихильність Гонорія до власної сестри після смерті її чоловіка Констанція стала такою, що їхня безмірна любов і часті поцілунки у вуста викликали у багатьох стидкі підозри. Така сама надалі виникла у них ворожнеча одне до одного стараннями Спадуси (*правильно – Падусії, подруги Галли, дружини головнокомандувача польової армії на ім'я Фелікс – Я.Я.*) й Елпідії (*годувальниці Плацидії – Я.Я.*), котрим вона багато надала [довіри]. Цим жінкам допомагав і куратор Плацидії Леонтій, отже в Равенні почалися часті чвари (важливо додати, що Галлу традиційно і постійно оточувало багато варварів через її перший шлюб з Атаульфом (410-415) (*Мал. 3*), королем вестготів; (*варвари мимоволі ставали свідками майже усіх подій – Я.Я.*), які супроводжувалися бійками з обох сторін. Врешті-решт ця ворожнеча й ненависть, рівна колишній любові, призвели до того, що Плацидія, подужана братом, була

вислана разом зі своїми дітьми (в листопаді 422 р. – Я.Я.) у Візантій” [9, Fr. 16, р. 59]. Однак невдовзі, 15 серпня 423 р. від водянки помер і сам Гонорій, переживши Констанція лише на два роки; на Заході почалась боротьба за владу, пов’язана з ім’ям Іоанна-Узурпатора (423-425). Його нетривале правління описали Павло Диякон [10, XIII, 6-7], Ермій Созомен [16, VII, 26] й той самий Олімпіодор [9, Fr. 29, р. 74-75].

В умовах розколу військової верхівки Заходу вирішальну роль почав відігравати східний двір Феодосія II Молодшого. Легатів Іоанна, які прибули з пропозицією його визнати,

Мал. 3. Король вестготів Атаульф.
Картина італійського художника
XVII ст. В. Кардучіо

василевс ромеїв відправив у вигнання в Причорномор'я [22, с. 399]. Головнокомандувач Боніфаций відмовився віддати Північну Африку під владу західного узурпатора. За цих обставин Феодосій II відрядив експедиційний корпус до Равенни, щоб захистити династичний принцип й підтримати претензії свого кузена – Валентиніана [22, с. 400]. Плацидію з сином відправили у Фессалоніки, де 23 жовтня 424 р. представник Феодосія, *magister officiorum* Геліон проголосив Валентиніана Цезарем (своїм спадкоємцем з титулом „*nobilissimus puer*” покійний Гонорій його зробив ще 421 р.) [23, с. 116].

Далі імператор Сходу наказав військам, очолюваним Ардабурієм, його сином Аспаром і Кандідіаном вирушати проти узурпатора. Усе завершилося доволі швидко. „Аспар, відзначає Олімпіодор, з'явився із кіннотою (до того вони з батьком звільнили два міста – Салону й Аквілею; в останню перемістився претендент на римський престол – Я.Я.), й після короткої боротьби Іоанна захопили у полон через зраду його чиновників і відправили в Аквілею до Плацидії та Валентиніана. Тут йому на знак покарання відсікли руку, після чого він був обезглавлений, пробувши узурпатором усього півтора року” [9, Fr. 29, p. 75]. Наступні події вже нікого не здивували: Валентиніан опинився в Римі, де 23 жовтня 425 р. Геліон проголосив його Августом і єдиним правителем Заходу, а невдовзі відбулись заручини Валентиніана з Ліцинією Євдоксією, донькою Феодосія II [22, с. 400]. Разом з тим, поява шестирічного хлопчика на троні не означала припинення нестабільності в західній Імперії; нестабільність лише прийняла іншу форму. Почалась боротьба між патриціями, сенаторами й особливо полководцями за те, хто стане спроможний досягти найбільшого впливу на дитину-імператора. Крім матері, що є природним, на середину 30-х рр. V ст. це вдалося здійснити тільки Аецію [22, с. 401]. Його порад змушена була слухати і Галла Плацидія.

Яскраву характеристику Плацидії та юному імператорові дає Ед. Гіббон, підкреслюючи: „Мати Валентиніана старалась утримати в своїх руках таку владу, якою вона не була здатна користуватись: вона правила двадцять п'ять років ім'ям свого

сина, і характер цього недостойного імператора поступово виправдав підозру, що Плацидія розслабила його юність, привчаючи його до моральної розбещеності й старанно відволікаючи його увагу від усіляких благородних та чесних занять. При загальному занепаді войовничого духу її арміями командували два полководці – Аецій і Боніфацій, які достойні назви останніх римлян (Мал. 4). Їхня достойність могла би підтримати імперію, що розвалювалась; їхні чвари виявились пагубною й безпосередньою причиною втрати Африки (...). Таланти Аеція та Боніфація могли би бути з користю застосовані

Мал. 4. „Останні римляни” Аецій та Боніфацій – полководці й головнокомандувачі Валентиніана III. Римський барельєф V ст.

проти суспільних ворогів, якби кожному з них доручали якийсь окреме командування, а з минулого досвіду Плацидія повинна би була знати, який з них є найбільш достойний її милостей та довіри” [18, с. 568]. Внутрішньополітична перемога Аеція відбилась і на поведінці Валентиніана III. Його вчинки почали диктуватись волею фаворита, тим більше, що ще з 427 р., згідно з рішенням Феодосія II (його підтримала Галла Плацидія і

обидва римських сенати), дії кожного нового закону надалі мали обмежуватись володіннями того монарха, котрий його видав; другий імператор „не свій” закон міг ратифікувати або відхилити [18, с. 567]. Отже єдність старої Римської імперії, навіть умовна, як і її управління, були остаточно знищені; руйнації також зазнали міжімперський військово-політичний союз і прямі родинні зв'язки [24, с. 195]. Цим вдало скористався Аецій, не дозволяючи Валентиніану протягом 40-х рр. прийти на допомогу візантіяцям.

Джерела V-VI ст. свідчать: зміна у ставленні імператора Валентиніана III до гунів та їхнього керманіча, попри стримування Галли Плацидії, відбувалась в міру того, як у нього псувались відносини з головним „другом усіх гунів” – Аецієм. Дана ситуація почала набирати обертів після категоричної заборони римського головнокомандувача втручатися в гуно-римський інцидент у Маргусі, тобто від самого 441 р. Маючи доволі скритний і мстивий характер, правитель західноримської Імперії почав „накопичувати” образи й претензії до впливового царедворця та політика, не маючи за собою реальної повноти влади [27, с. 18]. Равенський двір через протидію Аеція не допомагав Константинополю і в подальшому, навіть коли жорстокі й спустошливі інвазії Аттіли на економічно розвинуті східноримські території та володіння протягом 441-443 рр., 446-447 рр. досягли апогею насильства і нищення [27, с. 182]. Валентиніан III терпів й мусив мовчати, тим більше, що у зовнішньополітичних пріоритетах і стратегічних рішеннях Аеція (хоча теж вимушено, через „зв'язки” полководця із варварами) завжди підтримувала сама Галла Плацидія – владолюбна регентша римського Заходу [33, с. 81-83].

Своє особисте ставлення до Батога Божого й гунської „імперії” Валентиніан III у 40-ві рр. V ст., особливо – з 445 р., демонстрував суто дипломатичним шляхом. Він, порушуючи (або ігноруючи) міжнародний „урядовий” етикет, не виявляв, як імператор і суверен, належної „союзної” лояльності могутнім західним гунам. Наприклад, Валентиніан не привітав Аттілу, ні коли той у 445 р. одружився із гепідською „принцесою”, сестрою короля Аларіха (володарю гунів вона

народила сина Гейсма), ні коли у нього 446 р. народився інший син – Емнедзар (матір'ю була гунська „аристократка” зі знатного роду) [30, с. 147]. Так само у 449 р. равенський монарх проігнорував черговий шлюб Аттіли, цього разу – з Ескою, донькою Ескама (402-454), короля скирів [30, с. 149], при тому, що його поздоровив переможений василевс ромеїв Феодосій II. Мовчанням Валентиніан III відбувся і тоді, коли вартувало висловити Батогу Божому співчуття: у жовтні того ж 449 р. померла його найулюбленіша дружина Керка, а через місяць, у листопаді під час пологів – і Еска, народивши сина Ернака [30, с. 150].

У той самий період, як описують джерела, залишаючись формальним союзником Равенни, Аттіла протягом 40-х рр. реалізує тривалу антивізантійську експансію: 441-443 рр. – відбулись походи у Мезію та Паннонію, взяття Вімінація, Ратіари, Сингідуна, Сирмія й Сердики, прорив у Фракію, поява під стінами Константинополя, знищення Наїсса; 446-447 рр. – нові походи у Фракію, Іллірію, Македонію та Фессалію, одна з гунських армій під командуванням Онегеца захопила Фермопіли; гуни безперешкодно просунулися далі на Схід, рівниною між Данувієм і Балканським хребтом до Маркіанополя, спустошили це місто й повернули на південь, де безжалюбно пограбували Філіппополь і Аркадіополь; в битві на річці Утамі вони вщент розбили візантійське військо, після чого вдруге з'явилися під стінами ромейської столиці; невдовзі, перекинувши війська на півострів Херсонес Фракійський, Аттіла розбив друге й останнє візантійське ополчення [34, с. 73-76]. В грудні 447 р. з ромеями настає перемир'я, згідно з яким непримиренний до того Феодосій II погоджується на принизливу виплату контрибуції й щорічної данини володарю гунів [34, с. 77].

Важко до кінця пояснити, чому Західна Римська імперія жодного разу навіть не намагалась здійснити реальну спробу надати ромеям якоїсь допомоги. Цього не відображають і джерела. Без сумнівів можна констатувати лише одне: імператор Валентиніан III боявся і ненавидів Аеція, якого відкрито підтримував гунський племінний союз на чолі з

Батогом Божим. Впливовий західноримський державний діяч цим вдало користувався, контролюючи всі дії боягузливого монарха і його розсудливої матері [25, с. 6]. Невдалі гуно-римські перемовини, які проходили під кінець того десятиліття, на практиці продемонстрували, що „гунський чинник” Равенні не можна було недооцінювати, або нехтувати ним. І в мілітарному, і в геополітичному контексті він виявився вкрай небезпечним, оскільки лише імперське домінування могло задовольнити державотворчі амбіції його творця – гунського Верховного вождя. Зухвалість Валентиніана III відіграла не останню роль у прийнятті Аттілою остаточного рішення почати війну із Заходом [32, с. 63]. Гунські володіння між Данувієм і Дравною стали для неї плацдармом.

Таким чином, поведінка та дії значною мірою підконтрольного Аецію правителя західноримської Імперії мали характер пасивної і одночасно прихованої провокації. Її постійна нівеляція з боку всевладного головнокомандувача у підсумку виявилась малоефективною. Дружні стосунки Аеція з Аттілою теж не допомогли: політичне напруження і дипломатична ескалація, які майже непомітно „стартували” восени 449 р., скоріш за все влаштовували або тішили не лише гунського керманіча. Прямого зіткнення, можливо, очікував і Валентиніан III, мріючи, нарешті, зіштовхнути у двобої обридлого честолюбного фаворита й небезпечного гордовитого варвара.

450 рік і для Аттіли (*Мал. 5*), і для гунської „імперії” виявився вирішальним та доленосним. В цей рік Батіг Божий прийняв низку кардинальних рішень, спрямованих на реалізацію ним геополітичної доктрини, розробленої ще наприкінці 30-х рр.: приєднати дві римські Імперії до своєї і створити на європейському континенті єдину надпотужну державу від Іберії до Уралу, на цивілізаційному рівні інкорпорувавши й поглинувши весь греко-римський світ. Два перших кроки вже було зроблено: під контролем опинився Барбарікум і капітулювала Візантія. Настала черга Західної Римської імперії. Проте, історичні реалії й вектори зовнішньополітичних орієнтирів Сходу і Заходу у 450 р.

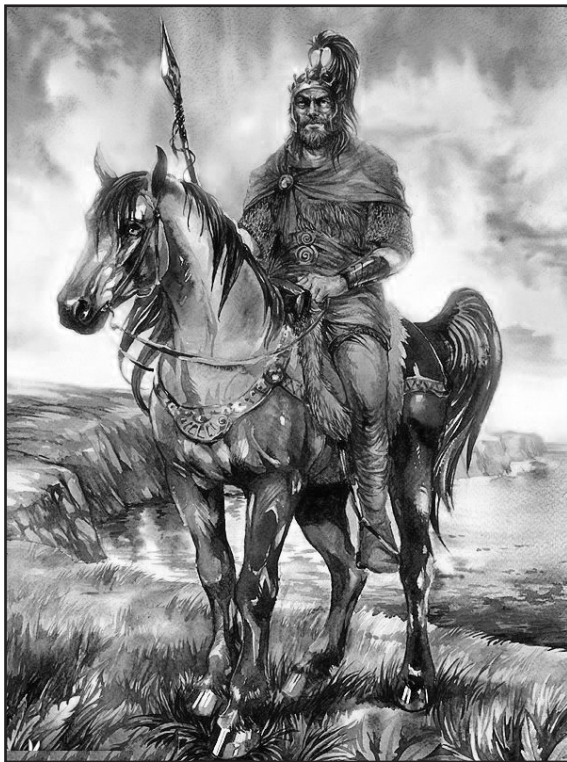

Мал. 5. Аттіла – володар гунів. Сучасний малюнок

для Аттіли, як виявилось у подальшому, не стали до кінця прогнозованими та сприятливими. Вагання і остаточний інвазійний вибір гунського керманіча відіграли роль лише межового етапу, який, зрештою, трансформував і спрямував пріоритети варварського та греко-римського світів в русло етноцивілізаційного синтезу. Перший період Великого переселення народів добігав кінця; його вирішальну фазу передвизначив саме Аттіла.

Прийняття остаточного рішення передував цілий ряд „супутніх” факторів, тенденцій, подій. Зокрема, першу спонукуючу роль відіграла відмова Валентиніана III у жовтні 449 р. виплачувати з наступного року гунському керманічу

значною мірою символічної, однак почесної („статусної”) платні за титул „magister militum” [29, с. 217]. Другу джерела пов’язують з „вандалським питанням”. Йордан з цього приводу пише наступне: „Зрозумівши, що помисли Аттіли звернені на розорення світу, Гізєрих (*Гейзеріх* – Я.Я.) (*Мал. 6*), король вандалів [і володар Африки] (...) усілякими дарами

Мал. 6. Король вандалів – Гейзеріх.
Сучасний малюнок.

штовхає його на війну з везеготами” [7, Get. 184]. У Гейзеріха дійсно були складні взаємини із вестготами – головними (поряд з франками) союзниками й федератами західноримської Імперії на теренах Галлії. Справа в тому, що син Гейзеріха – Гунеріх, одружився на вестготській принцесі, доньці Теодоріха I, яка пізніше була запідозрена у спробі отруїти чоловіка. Той

відрізав їй ніс та вуха і відіслав скалічену жінку назад до батька [7, Get. 184]. Звичайно, після такого ганебного випадку відносини між двома королівськими дворами, як підкреслює Ф. Кловвер, ускладнилися [26, с.115]. „Позбавлена природної краси, зазначає Йордан, нещасна являла собою жахливе видовище, і подібна жорстокість, яка могла розчулити навіть сторонніх, тим сильніше волала до батька про помсту” [7, Get. 184]. Саме помсти й злякався „підкорювач Карфагену” Гейзеріх, звертаючись на початку 450 р. до Аттіли по допомогу і одночасно добре розуміючи: якщо володар гунів нападе на аквітанських вестготів, ворогів вандалів, це неодмінно спровокує війну з Равенським двором. До того ж, розлючений Теодоріх I вже пообіцяв Аецію допомагати Риму у боротьбі з усіма варварами не-готами [10, XIII, 13].

Витоки третьої причини беруть початок у франкському середовищі. Пріск Панійський вважає, що „приводом до війни Аттіли з [ріпуарськими] франками (*безпосередніми сусідами гунів – Я.Я.*) була смерть їхнього правителя [Хлодіана] і суперечка між синами за панування: старший [Вааст] наважився триматися союзу з Аттілою, а молодший [Рамахір] з Аецієм (...) Ми бачили цього останнього, коли він прибув до Рима з пропозиціями: на обличчі ще не пробивався пушок; русе волосся настільки було довге, що огортало плечі. Аецій всиновив його і, пишно обдарувавши, тоді ж відправив до імператора для укладення між ними дружби та союзу. Саме через цю причину Аттіла готувався до походу (...)” [12, Fr. 10, p. 99]. На виділену причину як реальну передумову посилаються, наприклад, О. Івік та В. Ключніков, висловлюючи думку, що розкол „у середовищі франків, які були близькими сусідами Аттіли, і готовність одного з їхніх вождів порушити федератські стосунки з Римом заради союзу з гунами, дійсно могли стати вагомою підставою для початку війни” [20, с. 189]. Рамахір зміг за допомогою римлян дещо потіснити брата, але Вааст міцно утримував територію, яка прилягала до Рейну; це дозволяло безперешкодно переправлятися через ріку. Отже, геополітика вимагала від Батога Божого рішучих дій: назрівало відкрите протистояння Аеція й Аттіли.

Четверта причина лежить в сфері гуно-римської дипломатії. З весни 450 р. дипломатична тональність у взаєминах між Аттілою і Валентиніаном III різко змінилась [28, с. 348-349]. Намітились чіткі тенденції до конфронтації. Аецій, як багаторічний гарант гуно-римської „дружби”, не спромігся цьому перешкодити: на заваді стояла стійка недовіра до нього імператора Заходу, яка вже стала неприхованою, тим більше, що хвора Галла Плацидія практично теж втратила свій вплив на лицемірного сина [33, с. 301-302]. З іншого боку, римський головнокомандувач сам відмовив Батогу Божому у передачі частини паннонійських територій, що належали Равенському двору, про які той наполегливо просив [31, с. 1131-1132]. Звісно, не можна не брати до уваги „романтичну” складову: її не ігнорує жоден з пізньоантичних і ранньосередньовічних авторів. Невдалі „заручини” 440 р. із Гонорією, старшою сестрою імператора, у 450 р. „поновлені” самим Аттілою з витікаючими відповідними вимогами та „претензіями”, виглядали для Равенського двору достатньо сміхотворно. Крім того, вони збіглися з відмовою новообраного (після смерті 28 липня 450 р. Феодосія II, котрий впав з коня і розбив голову) василевса ромеїв, іллірійця Маркіана Флавія (450-457), одруженого на сестрі покійного Августі Пульхерії (Мал. 7) (шлюбна церемонія відбулась через два місяці після смерті Феодосія), виплачувати, згідно з договором 449 р. про перемир'я, щорічну данину у розмірі 21 тис фунтів золотом [21, с. 67]. „Гаранта” виплат, ненависного євнуха Хрисафія, ще до того вбила розлючена юрба жителів столиці [10, XIII, 16].

Під 450 роком Пріск повідомляє: „Коли Аттіла дізнався, що після смерті Феодосія престол Східної Римської імперії посів Маркіан, і коли його повідомили про те, як обійшлися з Гонорією, відрядив він послів до імператора західних римлян з вимогою, щоб їй не було ніякого утиску, оскільки вона заручена з ним і що він помститься за неї, якщо вона не отримає [імператорського] престолу. Східним римлянам він писав, щоб надіслали йому належну данину. Західні римляни відповіли, що Гонорія не може бути видана за нього, оскільки одружена (насправді була заручена – Я.Я.) з іншим чоловіком

Мал. 7. Візантійський імператор Маркіан Флавій та його дружина Августа Пульхерія. Сучасна грецька ікона (XX ст.)

(чиновником Флавієм Бассом Геркуланом – *Я.Я.*), престол же їй не може дістатись, оскільки верховна влада у римлян належить чоловічій, а не жіночій статі. Східний імператор оголосив, що він не зобов'язаний платити призначеної Феодосієм данини, і якщо Аттіла буде залишатися у спокої, то він вишле йому дари, але якщо буде погрожувати війною, то виведе силу, яка не поступиться його силі. Після таких відповідей Аттіла був у нерішучості й розмірковував, на яку з двох держав напасти. Нарешті він вирішив розв'язати війною клубок суперечностей на Заході, де повинен був битися не лише з італійцями, а й з

готами та франками: з італійцями, щоб отримати [за дружину] Гонорію разом з її посагом, а з готами – на догоду Гейзеріху (...) [Аттіла] в Італію знову відрядив деяких мужів зі свого оточення, [далі] вимагаючи видати [йому] Гонорію. Він стверджував, що вона заручена з ним, і на доказ цього показував обручку, прислану йому Гонорією, яку й відправив з легатами як доказ; стверджував, що Валентиніан повинен віддати йому півімперії, оскільки й Гонорія успадкувала від батька владу, що була відібрана у неї ненажерливістю її брата. А через те, що західні римляни трималися попередніх думок, не приймали жодної з його пропозицій, то він ще рішучіше готувався до війни і зібрав велику кількість воїнів” [12, Fr. 25, p. 102]. Ослаблену Візантію й зухвалого Василева Маркіана Батіг Божий вирішив покарати після підкорення Заходу.

Шостою причиною послугувала смерть 27 листопада Галли Плацидії. „Галльська хроніка 452 року” розповідає, що Аттіла, можливо, напав би на західноримську Імперію і раніше, але повага й певні зобов’язання (або обіцянки), які він мав перед матір’ю Валентиніана III, не дозволяли йому почати війну [3, XII, 52]. Разом з тим, не можна ігнорувати ще одну супутню подію: смерть Феодосія II викликала у Валентиніана, як двоюрідного брата, бажання прибути до Константинополя й висунути претензії на владу над усім греко-римським світом як єдиного правителя (син Феодосія Аркадій II помер раніше за батька, ще 439 р., не залишивши нащадків), але його майже силоміць від подорожі утримав Аецій і це спровокувало перший серйозний конфлікт між ними; даною сприятливою ситуацією вирішив скористатися правитель гунів.

Сьома причина має цивілізаційний характер: на межі 40-х – 50-х рр. V ст. номада західних гунів внаслідок реформ, реалізованих Аттілою, значною мірою перетворилась на напівосілий соціум. За визначенням Ж. Дельоза, кочовики трансформувались у мігрантів, їхній „гладкий простір” став „розмежованим” [19, с. 186], а це у свою чергу є симптоматичною ознакою активізації державотворчих процесів. Отже, гунський керманіч не мав більше права зволікати: завершення створення „номадичної імперії” вимагало завоювання Заходу. Разом з

тим, і джерела одностайно це фіксують, спонукуючу роль для Батога Божого відіграло його намагання реалізувати давнє пророцтво – хто знайде „Марсів меч”, підкорить весь світ [17, Ап. 450, 3.4]. Крім головних, джерела дозволяють виділити й супутні фактори. Прикладом слугує візит (ще 449 р.) Євдоксія, глави галльських багаудів: під час зустрічі він натякнув володарю гунів про спокусливу слабкість римського панування на галльських землях [2, Col. 1235]. На 450 р. активізувались також пророцтва. За повідомленнями Гуго з Флавіньї, блаженний Пульхроній, єпископ міста Верден, ще до того, як гунни перейшли Рейн, стверджував, що більша частина Галлії буде „повалена через гріхи населення, яке тут живе”, гріхи кояться „від ситості черева, безтурботливості та неробства” і що Аттіла виступить як „караючий меч небесного гніву” [1, Ап. 450, 5]. Майже такі самі передбачення висловив Св. Григорій Турський, який посилався на повідомлення єпископа Аравація з міста Тонгр. Спочатку владика боявся вторгнення гунів і „молив милосердного Господа про те, щоб Він не допускав у Галлію це невіруюче й недостойне Бога плем’я” [5, II, 5]. Проте невдовзі він отримав наступне повідомлення зверху: „Господь твердо вирішив, що гунни повинні прийти у Галлію і, подібно великій бурі, спустошити її” [5, II, 5].

Переддень гунської інвазії на Захід Павло Диякон з відстані VIII ст. описує так: „Отже, володіючи підтримкою найхоробріших племен, яких він підкорив собі, Аттіла перейнявся наміром подолати Західну імперію. Оскільки його владі були підпорядковані: знаменитий король гепідів Андарік; Валамир, правитель готів, більш знатний, ніж той король, якому він служив, а також такі найхоробріші племена, як маркомани, свеви, квади, герули, турцилінги, руги, з їхніми власними королями і, крім них, інші варварські народи, що жили у північних краях” [10, XIV, 2]. Якщо вірити Йордану, перед початком вторгнення Аттіла зробив спробу внести розлад між вестготами й римлянами. Він відрядив послів до Валентиніана III, запевняючи, що „нічим не порушує дружби своєї з Імперією”, і що метою його виступу буде війна з вестготами. „Так само він направив листа й до короля

вестготів Теодорида, намовляючи його відійти від союзу з римлянами та згадати боротьбу, котра невдовзі перед тим велася проти нього. Під крайньою дикістю таїлась людина хитромудра, яка, раніше ніж розпочати війну, боролась майстерним прикиданням” [7, Get. 185].

Однак і Валентиніан III, за порадою Аеція відрядив до Теодорида легатів з дорученням запропонувати йому союз й одночасно дати найнелицеприємнішу характеристику Аттілі. У своєму зверненні імператор зауважував: „Розсудливо буде з вашого боку, найхоробріші з племен, [погодитись] об’єднати наші зусилля проти тирана, який зазіхає на весь світ. Він прагне урабівлення Всесвіту, він не шукає причин для війни, але – що би [він] не здійснив, це і вважає законним. Марнославно своє він міряє [власним] ліктем, гордовитість насичує свавіллям. Він зневажає право та Божеський закон і виставляє себе ворогом самої природи. По правді заслуговує на ненависть з боку суспільства той, хто всенародно оголошує себе загальним недругом. Згадайте, прошу, про те, що, звісно, і так забути неможливо: гуни навалюються не у відкритій війні, де нещасна випадковість є явищем спільним, а – і це страшніше! – вони підбираються підступними засідками. Якщо я вже мовчу про себе, то ви невже спроможні, невідомщені, терпіти подібну пиху? Ви, могутні озброєнням, поміркуйте про страждання свої, об’єднайте всі війська свої! Надайте допомогу й Імперії, частиною якої ви є. А наскільки бажаний, наскільки цінний для нас цей союз, запитайте про те думку ворога!” [7, Get. 185]. Теодорит погодився з доводами західноримського імператора; але поки вони обмінювались посольствами, Аттіла їх випередив.

У підсумку можна виокремити наступні дипломатичні тенденції 450 р., пов’язані із зовнішньополітичними кроками та заходами Батога Божого, орієнтованими на Західну Римську імперію. Попри зухвалу поведінку й відмову візантійського імператора Маркіана платити данину, Аттіла принципово проігнорував цей прикрий інцидент і залишив його без уваги. Натомість гунський керманіч почав провокувати Равенський двір і „згадав” про „заручини” із сестрою Валентиніана III

Гонорією. Негативний результат у перемовинах, схоже, його влаштував. Наступна дипломатична зустріч відбулась із Гейзеріхом, де поряд з іншими питаннями, обговорювалась можливість війни на Заході. Втручання Батога Божого у „франкське питання” теж було спрямоване проти Рима. Стосунки Аттіли з Аецієм у 450 р. почали набувати вже не зовсім дружнього характеру: останній відмовився віддати гунам римську частину провінції Паннонія II. Листування правителя гунів із західноримським імператором перетворилось на взаємне висловлювання докорів та прихованих погроз. Останній дипломатичний хід Аттіли того року – спроба перешкодити зближенню Валентиніана з готським королем Теодоридом. І хоча це йому не вдалося, він виграв час для організації вторгнення. В цілому політика Аттіли, спрямована проти римського Заходу у 450 р., виявилась вдалою.

Джерела та література: 1. Гуго из Флавиньи. Хроника / Гуго из Флавиньи / Пер. И. Дьяконова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Hugo_Flaviniacensis/frameset2.htm; 2. Cassiodori Senatoris Chronica ed a. 519 / Recensuit Th. Mommsen // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi: In 15 t. – B.: APVD; Weidmannos, 1894. – Т. XI: Chronica minora. Saec. IV. V, VI, VII. – Vol. II. – P. 109-161; 3. Chronica Gallica a. 452 et 511 / Recensuit Th. Mommsen // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi: In 15 t. – B.: APVD; Weidmannos, 1892. – Т. IX: Chronica minora. Saec. IV. V, VI, VII. – Vol. I. – P. 615-666; 4. Evagrius Scholasticus. Historia ecclesiastica / Evagrius Scholasticus // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SG. Corpus histoires: In 161 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1865. – Т. LXXXVI. – Ps. 2. – Col. 2415-2912; 5. Gregori episcopi Turonensis libri historiarum X / Ed. W. Arndt et Br. Krusch // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi, Scriptores rerum Merovingicarum: In 7 t. – Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1951. – Т. I. – Ps. 1. – P. 1-537; 6. Hydatii Lemici Continuatio chronicorum Hieronymianorum ad a. 468 / Recensuit Th. Mommsen // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi: In 15 t. – B.: APVD; Weidmannos, 1894. – Т. XI: Chronica

minora. Saec. IV, V, VI, VII. – Vol. II. – P. 1-36; **7.** Iordanes Romana et Getica / Recensuit Th. Mommsen // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi: In 15 t. – B.: APVD; Weidmannos, 1882. – T. V. – Ps. 1. – LXXIV+200 p.; **8.** Isidori Iunioris episcopi Hispalensis. Historia Gothorum, Wandalorum, Sveborum / Isidori Iunioris episcopi Hispalensis / Recensuit Th. Mommsen // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi: In 15 t. – B.: APVD; Weidmannos, 1894. – T. XI: Chronica minora. Saec. IV, V, VI, VII. – Vol. II. – P. 241-390; **9.** Olympiodorus Thebaeus. Fragmenta / Olympiodorus Thebaeus / Ed. C. Müller // Fragmentae Historicorum graecorum: In 5 v. – P.: Editore Ambrosio Firmin Didot, 1868. – Vol. IV. – P. 57-68; **10.** Pauli Diaconi Historiae Romanae libri XI-XVI / Recensuit H. Droysen // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi: In 15 t. – B.: APVD; Weidmannos, 1879. – T. II. – P. 183-224; **11.** Paulus Orosius Historiarum adversus paganos libri VII / Ed. C. Zangemeister // Corpus scriptorium ecclesiasticorum latinorum: 67 v. – Lipsiae: B.G. Teubner, 1889. – Vol. V. – XLI+819 p.; **12.** Priscus Panites. Fragmenta / Priscus Panites / Ed. C. Müller // Fragmentae Historicorum graecorum: In 5 v. – P.: Editore Ambrosio Firmin Didot, 1868. – Vol. IV. – P. 69-110; **13.** Procopius Caesariensis. De bello Vandalico / Procopius Caesariensis / Recensuit L. Dindorf // Corpus scriptorium historiae byzantines: In 50 v. – Bonnae: Impensis Ed. Weberi, 1833. – Vol. I. – Ps. 2. – P. 307-534; **14.** Prosperi Tironis Epitoma Chronicon edita primum a. 433, continuata ad a. 455 / Recensuit Th. Mommsen // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi: In 15 t. – B.: APVD; Weidmannos, 1892. – T. IX: Chronica minora. Saec. IV, V, VI, VII. – Vol. I. – P. 340-485; **15.** Salviani presbyteri Massiliensis. De gubernatione Dei libri VIII / Salviani presbyteri Massiliensis / Recensuit C. Halm // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi: In 15 t. – B.: APVD; Weidmannos, 1877. – T. I. – Ps. 1. – P. 1-108; **16.** Sozomenus. Historia ecclesiastica / Sozomenus // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SG. Corpus histoires: In 161 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1859. – T. LXVII. – Col. 843-1630; **17.** Victoris Tonnonensis episcopi Chronica a. 444-567 / Recensuit Th. Mommsen // Monumenta Germaniae historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi: In 15 t. – B.: APVD; Weidmannos, 1894. – T. XI: Chronica minora. Saec. IV, V, VI, VII. – Vol. II. – P. 163-224.;

- 18.** Гиббон Э. Закат и разрушение Римской империи: В 7-ми т. / Э. Гиббон. – М.: Терра, 1997. – Т. III. – 624 с.; **19.** Делёз Ж., Гватари Ф. Трактат о номадологии / Ж. Делёз, Ф. Гватари // Новый круг, 1992. – № 2. – С. 183-187; **20.** Ивик О., Ключников В. Гунны / О. Ивик, В. Ключников. – М.: Ломоносовъ, 2014. – 272 с.; **21.** Тьерри Ам. Аттила. III. Аттила и мир римский. 1. Заговор Феодосия против Аттилы. Римское посольство в Гуннию. 2. Двор Аттилы / Ам. Тьерри // Москвитянин, 1852. – Т. IV. – № 7. – С. 61-100; **22.** Хизер П. Падение Римской империи / П. Хизер. – М.: АСТ; Астрель, 2011. – 800 с.; **23.** Boynes-Norman H.C. The Decline of the Roman Empire in the West / H.C. Boynes-Norman. – Londres: Secrétariat du Corpus SCO, 1949. – VII+209 p.; **24.** Bury J.B. History of the Later Roman Empire: from the death of Theodosius I to the death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565): In 2 v. / J.B. Bury. – L.: Macmillan, 1923. – Vol. 1. – XV+471 p.; **25.** Bury J.B. Justa Grata Honoria / J.B. Bury // Journal of Roman Studies, 1919. – Vol. 9. – P. 1-13; **26.** Clover F.M. Geiseric and Attila / F.M. Clover // Historia, 1973. – Bd. 24. – №1. – P. 104-117.; **27.** Fuler J.F.C. A Military History of the Western World / J.F.C. Fuler. – N.Y.: Crossroad, 1954. – 563p.; **28.** Herbert W. Attila, King of the hunns. And his predecessors / W. Herbert. – L.: H.G. Bonn, 1838. – 580 p.; **29.** Hodgkin Th. Italy and her invaders: In 8-th v. / Th. Hodgkin. – Oxf.: Clarendon Press, 1894. – Vol. II. – XX+672 p.; **30.** Hodgkin Th. Huns, Vandals, and the Fall of the Roman Empire / Th. Hodgkin. – Mechanicsburg, PA: Stackpole Books, 1996. – 640 p.; **31.** Jones A.H.M. The Later Roman Empire. 284-602: A Social, Economic & Administrative Survey / A.H.M. Jones. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. – 1546 p.; **32.** Kelly C. Attila the Hun, Barbarian Terror and the Fall of the Roman Empire / C. Kelly. – L.: The Bodley Head, 2008. – XIII+290 p.; **33.** Oost S.I. Galla Placidia Augusta / S.I. Oost. – Chicago: Chicago Press, 1968. – 345 p.; **34.** Stephenson I.P. Romano-Byzantine Infantry Equipment / I.P. Stephenson. – Stroud: Tempus Publishing, 2005. – 160 p.; **35.** Thompson E.A. A History of Attila and the Huns / E.A. Tompson. – Oxf.: Wiley-Blackwell, 1999. – 340 p.; **36.** Thompson E.A. The Camp of Attila / E.A. Tompson // Journal of Hellic Studies, 1947. – Vol. LXV. B (1945). – P. 112-115; **37.** Thompson E.A. The Historical Work of Ammianus Marcellinus / E.A. Tompson. – Cambr.: Cambridge Univ. Press, 1947. – XII+145 p.; **38.** Thompson E.A. The Huns / E.A. Tompson / Revised and

with an afterword by P. Heather. – Oxf.: Wiley-Blackwell, 1999. – P. 197-212.; **39.** Tompson E.A. A chronological note St. Germanus of Auxere / E.A. Tompson // *Analecta Bollandiana*, 1957. – Vol. LXXV. – P. 133-142; **40.** Tompson E.A. Priscus of Panium, fragment Ib / E.A. Tompson // *The Classical Quarterly*, 1959. – Vol. 39. – Fol. 3-4. – P. 88-105; **41.** Todd M. *Everyday Life of Barbarians* / M. Todd. – Bastford: Marboro Books, 1988. – 227 p.; **42.** Vernadsky G. The Eurasian nomads and their impact on medieval Europe / G. Vernadsky // *Studi Medievali*, 1963. – Vol. IV. – P. 401-434; **43.** Wells P.S. *The Barbarians Speak: How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe* / P.S. Wells. – Princeton: Princeton Univ. Press, 2001. – 352 p.; **44.** Werner J. *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches* / J. Werner. – Munich: Bayerischen akademie der wissenschaften, 1956. – 138 p.; **45.** Whitby M. *Rome at War AD 293-696* / M. Whitby. – Oxf.: Osprey Publishing, 2002. – 96 p.